

SZEMLE

A fogalmaktól az emberig – a nyelv, a diskurzus cselekvő erejének lehetőségei a múlt feldolgozásában

*Trauma, neheztelés, harag – egyéni és szociális tehertételek. Szerk. Ungvári Zrínyi Imre.
Pro Philosophia Kiadó, Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár 2019. 344 old.*

Az Ungváry Zrínyi Imre által szerkesztett, négy nagyobb egységre tagolt kötet a VIII. Kolozsvári Alkalmazott Etikai konferencián elhangzott előadások írott anyagát tartalmazza, mintegy tizenöt gondolkodó tanulmányait, akiknek köszönhetően filozófiai, pszichológiai, szociológiai, társadalomkutatói, művészetelméleti szemszögből is betekintést nyerhetünk a trauma témakörébe. A tanulmányok gondolatmenete, reflexióik összetettsége a fogalmiság olykor elidegenítő elméleti kereteit feszegeti, ezáltal nem pusztán a trauma jelenségéről rajzolnak árnyalt képet, hanem a nyelv mindenkori szerepére, hatalmára és a vele élők – akár a témában érintett, a civil érdeklődő, a szakmabeli gondolkodó vagy bárki – felelősségére, kockázatokra is rákérdeznek. Ez köszönhető egyrészt magának a témának, a trauma, a harag és a neheztelés fogalmaiban rejtőző, kimondatlan és provokatív kérdéseknek, melyek saját érintettségünkre kérdeznek rá, valahányszor véleményalkotásra adjuk a fejünket – másrészt köszönhető a szerzők kockázatokat vállaló megközelítéseinek, a szerkesztett kötet változatosságának. Ennek megfelelően nem csupán kritikai álláspontokat fogalmaznak meg a kötet tanulmányai, hanem továbbgondolásra, a „fejlődés”, a gyógyulás reményében cselekvésre indító lehetőségekre világítanak rá, mitőbb, önmagukban válnak cselekvő jelentőségűekké. A trauma jelensége, mivel túlnő a fogalmak síkján, felveti azt az immár nem csak a közvetlenül érintetteket célzó kérdést is, miképpen beszélhetünk gondolkodóként, szakmabeliekként vagy akár civilekként az ilyen és hasonlóan „életbe vágó” jelenségekről úgy, hogy

az valóban építő lehessen, és kapuk nyílhassanak meg általa; föloldható-e az „elmélet” és „gyakorlat” feszült viszonya, ha egy traumatikus eseményből való egyéni és szociális szintű gyógyulás (és nem feledés!) a tét, hol húzódik egyáltalán határ a kettő között, válhat-e az elmélet gyakorlati jelentőségűvé, és fordítva, származhatnak-e a gyakorlatból gyógyító felismerések. A különböző szakterületek reflexiói, olykor provokatív tézisei saját válaszaikon túlmutatva önmagukban is tanúskodnak arról, hogy beszélni, nyíltan és érdemben beszélni kell (ha lehetséges egyáltalán a beszéd), az egyéni részvétel teljességével és a közös emlékezés, megértés és feldolgozás, a változtatás áldozatát vállalva.

A kötetben szereplő tanulmányok közül már az első szerzője, Gyáni Gábor felhívja a figyelmet a fogalomalkotás, fogalomhasználat veszélyeire, de ezúttal a történetész, a tudomány képviselőjének felelősségére is. Első körben a trauma fogalmához kapcsolódó alapkérdéseket érinti, mint pl. a fogalom keletkezése, jelentésváltozatai, és egyáltalán a történetész általi megjelenítés változatai, lehetőségei, objektivitás és szubjektivitás egyensúlyának lehetősége. A konfliktusokkal teli kérdésfelvetések végül az önmagukat is nagyító alá emelő bátor gesztus által találnak feloldásra, legalábbis látszólag: engedni kell, hogy a nyelv mintegy életre keljen s magukért beszéljenek a történetek, hogy az irányítás, meghatározás, kézben tartás, a hatalmi pozícióból adódó uralás kényszere alól felszabadulva valami több mutatkozhatson meg. Talán ez a nehezebb út, melyhez a tudásnál többre van szükség: alázatra.

A nyelv, a hatalom, a „normalitás”, múlt és jelen, belső és külső, egyén és közösség egymásra utaltságának problémája a kötet visszatérő eleme. Ullmann Tamás közérthető, megoldáscentrikus, mégis részletes, körültekintő, *Trauma és nyelv* címet viselő írása ugyancsak az egész kötetet megalapozó kérdéseket vet fel, ha azok közvetetten jelentkeznek is: lehet-e traumáról beszélni általában, illetve lehet-e beszélni átélőként? Hogyan viszonyul a tapasztalat a nyelvhez, illetve milyen értelmezések alakulnak ki (pl. fenomenológiai, pszichoanalitikus) a fogalomértelmezés során, és miért? Miért kell számolnunk a nyelv irracionális hatalmával, a (normalizált) nyelvhasználat szükségességével és veszélyeivel? Lehet egyáltalán beszélni érdemben a traumáról? Milyen út lehetséges a filozófia számára, ha a körülötte levő világ, a jelen mindennapi élet eseményei, a múlt, a jövő, a „felebarát”, saját maga többet kér tőle mint precíz elméleti eszmefuttatásokat?

A kötet számos tanulmánya kitér a trauma, a harag vagy a neheztelés fogalmának elsődleges tisztázására, fölvezetésére, ugyanakkor egyben föl is mutatva a meghatározások, sémák, szimbólumok, kijelentések erőtlenségét, sarkító és szűk nézőpontját, melyhez képest el lehet indulni jobbra vagy balra, ahogyan a gondolkodó aktuálisan vezetve érzi magát. A fogalmi rehabilitáció hasonló kezdésein túlmenően tehát a tanulmányokban foglaltak mintha szobáról szobára mutatnák be ugyanannak a napnak a különböző színű és formájú, méretű és elhelyezkedésű ablakokon át beszűrődő fényét. Felmerül azonban a kérdés, jelenthet-e akadályt a különböző szakterületekről megszólaló reflexiók változatossága az érthetőséget, vagy egyáltalán az érdeklődést illetően. A téma interdiszciplináris vizsgálata elsősorban merésznek tűnhet, hiszen a törekvés, hogy minél változatosabb, minél tágasabb teret bejáró reflexiók szülessenek, a nyelv, a szakmaiság erőteljesen egyedi kontúrjai elidegenítően is hathatnak. A közérthető stílus és az az ív, amely összefűzi a tanulmányokat, megengedi, hogy azok egymás segítségére legyenek, és az újraolvasás vágyát is felébreszthetik. Ahogyan a szóban forgó jelenségeket sem érthetjük teljesen, a tanulmányok sokszínűsége az információknál valami

lényegesebbre tanít közvetetten és közvetlenül is: nem süríthetünk mindent érthető keretek közé, ennél fontosabb, hogy a sorra nyíló ajtókat ráébredjenek, mennyire összetett problémával, problémákkal állunk szemben.

A kötet írásai az általánostól a konkrét példák felé vezetve, többnyire a 20. század megrendítő eseményeinek példáján keresztül keresik a megértés, a megismerés, a „szabadság” útját (és veszélyeit). A tisztább tekintetért szükségünk van nem csupán a trauma vagy a harag jelenségeinek többszintű vizsgálatára, hanem a múlt és a jelen társadalmi működésének, múlt és jelen viszonyának árnyalt bemutatására is, a közös gondolkodás lehetőségére a témában. Erre a kötet második nagyobb egysége lehet segítségünkre, mely több oldalról is visszacsatol az első nagy egységben felmerülő kérdésekhez, melyek kockára teszik az elsöre talán naív hozzáállásunkat a szóban forgó problémákhoz. Ha eddig csupán megkérdőjeleződtek merev elképzeléseink, itt konkrét esetek elemzése mutatnak rá olyan összetett hatalmi apparátusokra, amelyek számolnak (vagy éppenséggel figyelmen kívül hagyják azokat) az ember teljes lényével, igényeivel – a nyelv, a racionalitás, a gondolkodás szférájába belépnek az érzelmek, az indulat, az emberi természet irracionális gesztusai, a nyelv, a normatív diskurzus számára értelmezhetetlen jelenségek, melyek leleplezés híján lappangó, akár egy nemzet méretét öltő sebek, elfojtások, neheztelés, harag vagy akár világszintű társadalmi egyenlőtlenségek újratermelőivé válhatnak. A Kínai Kulturális Forradalom az egyének emocionális rendszere diskurzív hatalom általi átalakításának társadalomszervező retorikai kísérlete, az úr-szolga, a nő-férfi hatalmi viszonya csak néhány példa. A példák mind azt mutatják, nem elég egyéni szinten és merev elméleti keretek között vizsgálni ekkora méretű problémákat. Ha bármilyen hatalom képes belenyúlni egy egyén, egy közösség legmélyebb világába, nekünk is, a saját nyelvünk, szakterületünk, világban elfoglalt helyünkben kitekintve és kilépve kell cselekvő erejű gesztusokkal fellépni anélkül, hogy az újabb „erőszakfétisbe torkolna”. A tanulmányok aláhúzzák nem csupán a

konkrét traumatikus esetek mögött húzódozó összefüggéseket, hanem ezáltal közvetetten és közvetlenül is rávilágítanak a feldolgozást, gyógyulást elősegítő folyamat mechanizmusainak olyan ellehetlenítő lépéseire, gesztusaira, törekvéseire, mint amilyen a történelem klisékbe sűrítése, a múlt leegyszerűsítése, eufemizálása vagy reménytelen elkönyvelése. A felmerülő akadályokkal meg kell küzdeniük a kötet szerzőinek is mint gondolkodóknak. Ugyanígy mindazoknak, akik a művészet oldalán foglalnak helyet, és amint a következő nagyobb egység címe is mutatja, *A megtört identitás kifejezésformái* után kutatnak. Bármely próbálkozásnak számot kell vetnie a traumatapasztalatok „szerkezetével”, a téma művészi feldolgozása etikai vonatkozásának súlyával, a művészi „nyelvben” rejlő korlátokkal és lehetőségekkel egyaránt. Az, hogy a palettán erőteljesen dominálnak a múlt traumatikus eseményei, főként a 20. század holokausztjának traumája, arra utal, a holokauszt nem csupán a kritika, a művészet, a filozófia számára téma, hanem a hétköznapi embertől, a bármilyen mértékben és oldalról érintett közösségtől, nemzettől kérdez, s üzeni, hogy a múlt felkiáltójelként áll előttünk, egyszerre múlt, jelen és

jövő, egyszerre a múlt embereié és a miénk, akik felelősséggel tartozunk – bármit is jelentsen ez.

Az utolsó nagyobb egység a immár konkrétan is erre a felelősségre, illetve az érintettek (akár egyéni, akár közösségi tehertelekről legyen szó) továbblépési lehetőségére kérdez rá (akkor is, ha ez olykor inkább jelent visszalépést vagy egy interszubjektív, interobjektív kommunikációt egyén és egyén, jelen, múlt és jövő, egyén és közösség között). A kötet végére körvonalazódik a nyelvben, kommunikációban rejlő potenciál, amely által a beszéd vagy akár egy szöveg, egy kritika, egy tanulmány, de akár egy színházi, filmes színrevitel, vagy bármilyen más művészeti alkotás cselekvéserejűvé válik. Óvatosnak kell lennünk azonban, hiszen amint a kétélű kard, a pozitív változás, a közösségi feldolgozás és szabadulás lehetőségét is hordozza, de a hatalommal való manipulatív visszaélés lehetősége is benne rejlik. Akár a kapitalizmus, a büntetőjog, az állam ténykijelentő hatalmi pozíciójáról vagy bármilyen más, mesianisztikus egyenlőséget hirdető ideológiáról legyen szó, a szó az általánosítás, az elméletiesítés érzéketlen csapdájába eshet és ennél fogva kegyetlenné válhat.

Oláh Hajnalka-Renáta

Mikro- és makrovilágok interdiszciplináris megközelítésben

Mikro- és makrovilágok. Interdiszciplináris párbeszéd 6. Szerk. Borbély Sándor – Bilibók Renáta. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kvár 2018. 110 old.

Különböző jelenségek értelmezése során szükséges mind a kisebb, mind pedig a nagyobb részegységeknek a figyelembevétel. A kisebb egységek rendszerint az építőelemek szintjén azonosíthatók be, a nagyobbak pedig az összetettebb rendszerek működését mutatják meg. A Bolyai Társaság és a BBTE által közösen szervezett 6. interdiszciplináris konferencia összefoglaló kötetének a címe – *Mikro- és makrovilágok. Interdiszciplináris párbeszéd* – véleményem szerint, egy olyan értelmezési megközelítést

feltételez, amely önálló rendszerek szintjén éppúgy működésbe hozható, mint a különböző rendszerek közötti kölcsönhatások megfigyelésénél. A mikro- és makrovilágok/rendszerek párhuzamainak interdiszciplináris horizontban való megközelítése az általános rendszerelméleti értelmezések lehetőségeit helyezheti előtérbe, ezeknek pedig ugyancsak jellegzetes vonása az interdiszciplinaritás.

A jelen tanulmánykötet a humán tudományok területén fedeztetni fel az olvasóval a különböző